پایەی شیعری کوردی لە ئەدەبی کوردیی سەدەی نۆزدەمدا

ئەم وتارە لە دیداری شیعری کلاسیکی کوردی لە سلێمانی خوێندرایەوە

بەر لەوە من بڵێم ، لەخۆوە دیارە ، شیعری کوردی بڕێتییە لە هەمو ئەدەبی کوردی سەدەی نۆزدەم چونکە بێ لە شیعر هیچ بابەتێکی‌دیکەی ئەدەب لە نێو کورداندا زمانی کوردی بۆ بەکار نەهاتوە نە لەو چەرخەو نە لەوێش بەپێشتر . بە ڕوالەت سەیر لەوەدایە کەوا پەخشان لە زمانی کوردیدا دوای شیعر کەوت چونکە وا چاوەڕوان دەکرێ مرۆڤ زووتر ئامرازی سادەی تەعبیر بەکار بهێنێ (کە لێرەدا پەخشانە) ئنجا مەیلەو لەسەرەخۆ و بەدرەنگە کاتەوە تێ‌هەڵکشێن بۆ بەکارهێنانی ئامرازێکی باهەڵداوی، تێکهەڵکێشی، بەپێوانە و کێشانەی وەك شیعر . بەڵام ، ڕاستییەکەی ، لەو ژیانە زێدە هەژارە ـ زێدە سەرەتاییە ـ زێدە سادە ـ زێدە سەراوەی کە گەلی کورد بەدرێژایی مێژوو بەسەری بردوە پەخشان کالایەکی بەفیزوناز و ئەریستۆکرات و دوورەدەست و نایاب بوە کە لە کۆمەڵگەی کورددا بیرای بیرای کڕیاری نەبوە ، تەنانەت نامەی عادەتی نێوان خەڵق بە زمانی بێگانە ـ بە زۆری فارسی ـ نووسراوە . زمانی بێ‌خاوەن‌و خزمەت تەنها بەسەر زاری ئاخێوەرەوە دەژیت : نە حکومەت ، نە تیجارەت ، نە کەسب‌وکار ، نە مەزهەب و دین هیچیان لە نووسینی ڕەسمی‌و ئەدەبی و زانستیدا بەلایەوە ناچن . زمانی بێ‌خاوەن هەروەك نووسەر و دانەری نابێ ، لە شکڵی بەدیهیەدا ، خوێنەرەوەشی نابێ ، ئەگەر بشێ بڵێم لە میللەتی وەك کوردی بێ‌فێرگە و دەزگای ڕۆشنبیری بەر لە سەدان ساڵ مومکین بووبێ خوێندەوار هەبووبێ ، کە نەبوە .. مەبەسیش لە بوون‌و نەبوونی خوێندەوار لە نوختەنیگای ڕەواجی پەخشانەوە ئەو ژمارە بەپۆزەیە کە کۆڕ و بازاڕێك بۆ کالا و بابەتەکە پەیدا دەکەن نەك تاك و تەرا . بەهەممەحاڵ حیکایەتی نەبوونی پەخشان لە نێو گەلی بێ‌کیان‌و بێ‌دەسەڵات‌و ساماندا خۆی بەتەنها باسێکی بەرفرەوانەو گەلێك هۆ و ئەنجام تێیدا تێك دەکەنەوەو دیاردەیەکی زێدە سەلبی کاریگەر لە کۆمەڵدا پێك دەهێنن کە یەکێك لەوان پەیدا نەبوونی زمانی ئەدەبی یەکگرتوە ، بەڵام ئێرە جێی لێ‌دوان‌و شی کردنەوەی ئەم باسەی تێدا نابێتەوە ، تەنانەت ئەگەر بەدوا شی کردنەوەی تاکە دیاردەی سوڕگوم بوونی مێژووی میللەتی بێ‌پەخشان‌و بێ‌نووسینی ئەدەبی و بێ زمانی یەکگرتوو بکەوین بە درەنگەوە لێی دەبینەوە ، بۆیە وەها بەخێرایی و سەرکێڵ بایی ئەوەی تاکە وشەی (ئەدەب) داوای کرد پێیدا تێپەڕیم و لێشی دەرچووم بۆ ئەوەی بڵێم : شیعر پتر لە پەخشان دەتوانێ بێ ئەوەی بازاڕی کڕین و فرۆشتن‌و مامەڵەت لەگەڵ کردنی هەبێ بژیت و پەرەش بستێنێت چونکە شیعر بەر لە هەمو شتێك سکاڵای تاکی هەستیارو هونەرکارە لەگەڵ دەروونی خۆیدا کە ئەمە لە سەرەتاوە پەکی لەسەر کڕیار نەکەوتوە ، ئنجا بەهۆی سۆز و جوانی و ئارایشت و هونەرێکی تێیدا هەیە گوێ‌گرێشی دەبێ بێ ئەوەی لەو گوێ‌گرتنەدا سوود و زەرەر و پێداویستی مادی چ دەخلێکی هەبێ . تۆ لە شیعر ڕاگوێزە بۆ هەڵبەستی فۆلکلۆری دەبینی لەوێشدا شایەر و گۆرانی‌بێژ و بەیت خوێن پەکیان لەسەر پاڵپشت‌و یاریدەدەر نەکەوتوە ، بە دوا کڕیاریشدا ناگەڕێن چونکە ئەوانیش وەك شاعیر ، بەڵام سادەتر لەو ، هەستی دەروونیان لە کوڵانەی ئەو بەهرە فیترییەی کە دەسەڵاتی هەڵبەستن و چڕینی پێ‌داون بۆ بەر گوێی ئەبیست و بیسەر وەدەر دەنێن ، خۆ ئەگەر کڕیارێك پەیدا بوو لە ڕۆژی شایی و زەماوەند و داوەتدا دەها چاکتر : زێدە یارویێکە لە خوا و بیسەر بە زیاد بێ .

کە زانرا کورد لە سەدەی نۆزدەمدا تاکە بابەتێکی ئەدەبی هەبووبێت شیعر برە ڕێی ئەوە نامێنێت بەدوا لێکۆڵینەوە لە پایەی شیعر لە ئەدەبی کوردی ئەو سەدەیە بکەوین چونکە شیعرەکە خۆی هەمو ئەدەبەکەیە . لەم حاڵەتەدا دەشێ هەوڵ بدەین بۆ دیار خستن و ڕوون کردنەوەی پایەی شیعری کوردی ، وەك کە شیعرە ، ئەویش

لە ڕێی بەراوردکردنی لەگەڵ شیعری دراوسێکانی کە وا ، کەم و زۆر ، ئەوانیش لەو چەرخەدا مەیدانەکانی ئەوسای شیعری کوردیيان کوتاوەتەوە ، بەڵام نووسینەکەی من ئەو بەراوردکردنەی نەکردۆتە مەبەسی ئێستاکەی

خۆی چونکە نیاز لێرەدا باسی (پایەی شیعری کوردی لە ئەدەبی کوردی)یە ، کە شیعرەکەش خۆی ئەدەبەکە بوو دروستتر ئەوەیە بزانین پایەی لە ژیانی کوردەواریدا چی بوە ؟ چ دەورێکی دیتوە **لە بووژاندنەوەی ژیانی کۆمەڵایەتی ؟ گیانی قەومایەتی ؟ چ کەلێنێکی لە دەروونی مەردمدا پڕ کردۆتەوە ؟ چ خزمەتێکی بە زمانی کوردی گەیاندوە ؟ چ هەنگاوێکی بەرەوپێشەوەی بە کوردگەل هەڵناوە ؟ ئا ئەم تەرزە پرسیارانە و وەرامەکانیان پێوەندی ڕاستەوخۆ و زیندەڵ لە نێوان شیعری کوردی و کۆمەڵایەتی و قەومایەتی کوردەواری ڕوون دەکەنەوە و پایەی شیعری کوردی لە تەڵا پێکهێنەرە مەعنەوییەکانی ژیان و ژیاری کوردی دەستنیشان دەکەن . بەڵام بەر لە هەمو شتێك دەبێ وەرامی پرسیارێکی سەرەتایی دیکە بدەینەوە کە وا جارێ لەم نووسینەدا ڕووبەڕووی نەبووین : چۆن وەها ڕێك کەوت کە کوردستانی خوارو ، لە نکاو ، لە سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەندا ملی نایە شیعری کوردی ؟ ئەم هەڵبەزینەوە و بازدانە لە چییەوە بوو ؟**

وەك دەزانین شیعری کوردی بۆ یەکەم جار لە کوردستانی خوارووا لە لایەن نالی و سالم و کوردییەوە بەکار هاتوە . ئنجا ئەگەر ژیانی نالی بکەین بە دیارخەری ئەو ڕۆژ و کاتەی کە شیعری کوردی هەڵێنا ، بێ دەمەتەقە ، سەرەتای شیعری کوردی لە کوردستانی خوارووا دەکەوێتە یەکەم پێنجیەکی سەدەی نۆزدەم ، چونکە وەك سەرچاوە نووسراوەکان باسی نالیمان بۆ دەگێڕنەوە نالی لە سالی ١٧٩٧ هاتوتە دنیا ؛ بە پێی ئەوە کە بەشی هەرە هەرە زۆری شیعرەکانیشی کوردین ، تا ئەو ڕادەیەی دەتوانین چاو لەو دوو سێ پارچە هەڵبەستەی بپۆشین کە بە فارسی و تورکی و عەرەبی داینراون ، دیارە هەر لە سەرەتاوە بە کوردی شیعری هەڵبەستوە . خۆ ئەوەی ڕاستی بێ یەکێکی وەك نالی گومانی دانانی شیعری عەرەبی و تورکی لە سەرەتاکانی شاعیریەتیەوە هەرگیز لێ ناکرێ چونکە لەو تەمەنە زوەدا هیچ یەکێك لەو دوو زمانەی نەزانیوە ، زانینێك کە بەسەر هەڵبەستیدا ڕاشکێنێ . دەمێنێتەوە

فارسی کە دەزانین بۆ نالی و هەمو هاوچەرخەکانی لە عەرەبی و تورکی ئاشناتر بوە . ئەویش بە سەرنج لێ گرتن هەر دەچێتەوە ڕێزی عەرەبی و تورکی چونکە مەهارەت پەیدا کردن لە زمانی فارسی بایی ئەوەی کوردێك شیعری پێ هەڵبەستێ لە ئیمکاندا نییە مەگەر دوای خوێندنی فارسی و ئەزبەر کردنی دیوانی شاعیرەکانی فارس . دیارە ئەم مەرجانەش لە تەمەنی ١٢ ــ ١٥ ساڵیدا بۆ نالی و کەسی دیکەی وەك ئەو نایەتە دی . کەوابە گومان لەوەدا نییە کە نالی ، بژانی هەستی شاعیریەت و یەکەم دەربڕینی خوولیاکانی لە ڕێی هەڵبەستی کوردییەوە بوە . ئنجا تۆ بڵێ چ هۆیەکی مێژوویی وەیا کۆمەڵایەتی وەیا ڕامیاری وەیا هەر هۆیەکی دیکە پێ پاڵی بە نالی و هاوڕێکانیەوە ناوە بەرەو هەڵبەستی کوردی ؟

لێرە بەپێشەوە ، لە نووسینێکی دیکەمدا ، وەرامی ئەم پرسیارەم داوەتەوە ، بەر لە وەرامەکەش زۆر زەین بزێوی و خەیاڵ گێڕیم کردوە بۆ دۆزینەوەی وەرامی پرسیارەکە چونکە لە کەسم نەدەبیست و لە کەسم نەدەخوێندەوە ، دوور و نێزیك ، خۆی لە پرسیارەکە بدات وەیا لە شێوەی گرێ پچکەدا بیخاتە بەر نیگای خۆی و خوێنەران و داوای کردنەوەی گرێکە بکات .

وەك بۆم ساغ بۆتەوە ، وەیا هەر نەبێ وەك باوەڕم هێناوە ، نالی و هاوڕێکانی لە حوکمڕانی عەبدوڕڕەحمان پاشای باباندا گەیشتنە تەمەنێك شیعری تێدا بهۆننەوە چونکە بە پێی ڕاگەیاندنی سەرچاوە مێژووییەکان عەبدوڕڕەحمان پاشا لە (١٢٢٨)ی کۆچی (١٨١٣ی زاینی) مردوە کە لەو ساڵەدا نالی بە تەمەنی (١٦) ساڵەیی گەیشتوە تەمەنێکە بەهرەی شاعیریەتی تێدا دەکرێتەوە ، بگرە زووتریش دەکرێتەوە ، تەنانەت لەو سەردەمانەدا مرۆڤ کە بلوغی دەبوو هەستی بەرپرسیاری خێزان و گوزەران گێڕانیشی بەخەبەر دەهات و بەزۆری لەو تەمەنەدا ژنیشی دەهێنا . باری ئێستاکەی ژیان و گۆڕانی شێوەی کۆمەڵایەتی و ئاوونی و جۆری گوزەران و خوێندن و دەوری حکومەت لە نەخشەی کۆمەڵ و سەروبەرێکی بەسەربردن و هەڵکردن وای کردوە لەم ڕۆژگارەدا مرۆڤی شازدە ساڵی بە دەمڕووت و هەرزەکار لە قەڵەم بدرێ لەمەشدا ئێستاکە و ڕابردوو هێندەی بڵێی لە یەکدی ترازاون چونکە ئەم هەرزەکارە شازدە ساڵیە بەر لە (١٠٠) ساڵ بە پیاو دەخوێندرایەوە بە تایبەتی لە نێوان خێڵ و

ئێلەکاندا کە بە فەرمانی پێداویستی گوزەران ، ئەرکی بەرپرسیو بەلەی زیان خێراتر نێرینەی دەرودەشتی لە منداڵیەوە هەڵدەداشت بۆ ناو جەزی کاملی ، زووتریش شووی بە کیژان دەکرد .

ئەم ڕاستییەی گەیشتنی نالیو هاوڕێکانی بە تەمەنی شاعیریەت لە حوکمڕانی عەبدوڕڕەحمان پاشادا دەچێتەوە ڕووناکایی ڕاستییەکیدیکە کە وا لەبەر تیشکی ئەودا دەبینین چۆن لە شێوەی حەتمی هەڵبەستن بە زمانی کوردی لە لایەن شاعیرەکانی بابانەوە دەبێتە بڕیاری مێژوو : عەبدوڕڕەحمان پاشا یەکەم ئەمیری بابان بوو دەستی دایە کوردایەتی و لێشی بەدیار کەوت ، واتە ئەم مرۆڤە لەوە دەرچوو وەك میرێکی عادەتی حوکمخواز و دنیا دۆستی ڕووت بێت چونکە وێڕای نیازی شەخسی لە حوکم و دەسەڵاتدا هەستی نەتەوایەتیش پاڵی پێوە دەنا بەرەو وەدەست هێنانی چارەنووس بۆ میللەتەکەی .

خوێندنەوەی ئەم هەستە بیرۆزەی نەتەوایەتی لای عەبدوڕڕەحمان پاشا لەوانە نییە چاو و زەینی سەرنجدەر ماندوو بکات چونکە لە زۆر لاپەڕەکانی ژیانی ئەم ئەمیرەدا کردەو گوتەی ئەوتۆ نووسراوە کوردایەتی بێ فێڵ دەڵێنەوە : یەك لەوان قسە مەشوورەکەیەتی لە ئاست ئەو پێشنیارەی بۆی کرا کە ببێتە والی بەغدا بە روتبەی وەزیری لەویش هات و گوتی یەك فرە بەفراوی کوردستان بەوە ناگۆڕمەوە .. دوەمیان ئەو وەقفنامەیەتی کە بە سەر کتێبی دەنووسی (صحیح البخاری)یەوە سنووری تەلەمرەوی بابان دەکێشێت و کتێبەکە وەقف دەکا بۆ (العلماء العاملین بناحیة کردستان بین الموصل و بغداد و سنندج ..) وەك دەشزانین کتێبی (صحیح البخاری) لای کوردی سوننی لە دوای قورئانەوە دێت کە ئیتر خزمایەتی بە هەرچی سەر بە دنیاوە هەیە نایمێنێت ، جا ئەگەر هەستێکی زێدە بەهێزی نژادناسی تێکەڵ بە هەستی خواناسی نەبێ کتێبەکە لە قەبەڵ تەنها عولەمای سەر بەنژادێکەوە ناکرێت ... سێیەمیان قسە ئاگرینەکانی عەلی بەردەشانییە لە بەیتی (عەبدوڕڕەحمان پاشا) کە هەمووی دەنگ دانەوەی سرکەو کورکەو ڕازو نیازو وتووێژو قسەو ڕاوێژی دیوەخانەو بارەگا و سپا و دەستەودایەرەی سەر بە عەبدوڕڕەحمان پاشایە کە عەلی بەردەشانی وەها بە پسپۆڕی دەیانکاتە

هاندەر و وروووژێنەر و پاڵپێوەنەر و تەکاندەر . وا لێرەدا بەشێکی سەرەتای ئەو بەیتە بەشایەد دەگرم بۆ دروستبوونی ڕایەکەم :

ئەمزم عەلی بەردەشانی
دەبەندێم نەکەی زمانی
بەیتی دەڵێم بەدیوانی
مەدحی پاشای کوردستانی
مەدحی پاشای کامیان باشە
شایەد ڕۆمو قزلباشە
هەر جاری شیری دەکێشا
هەمووی دەهاتنە تەماشا
عالەم ئالایە چاوەشە
مەردە عەبدوڕڕەحمان پاشا
پاشای بەبان جیهانگیری
تەحا بە ڕا و تەگبیری
ڕا نابوێری بە ڕەزیلی
ناکەم خزمەتی وەزیری
نانی دەستێنم بەشیری
بە شیر نەبێ قەت پێك نایێ
دەوڵەت نایەتە ڕەدایێ
ناچمە سەفەری لەحسایێ
یاغی دەبم لە بەغدایێ
یاغی دەبم ئینشائەڵڵا
خزمەتی ناکەم بە وەڵڵا
ئافەریم و بارەکەڵڵا
تەوەککول بە تەعالەڵڵا
هەی کوڕە بەبەینە هەڵڵا

ئەوەی نەختێك وێنەی ڕووداو و ڕۆژگار و چەندوچۆنی سەردەمی خۆمانو ئەو سەردەمانەی کە لە مێژووەوە بۆمان پارێزراوە لە دڵدا هەڵگرتبێ دەزانێ لەرز و تای نەتەوەپەرستی ناو ئەو بەیتەی بەر لە (١٦٠) ساڵێك گەلێك گەلێك بەولای هەستی کوردایەتی دەیان ساڵی سەدەی نۆزدەمو بیستەمی بەشێکی زۆری سەرلەبەری میللەتی کوردەوەیە : بێگومان پۆرگی هەناو و تەلی زمانی عەلی بەردەشانی ئاخناو و تەرجومانی رەهێڵو هەورەتریشقەی نیشتمانپەرستی دەورروبەری خۆیان بوون .

هەستی نەتەوایەتی عەبدوڕڕەحمان پاشا کە وا ڕاستییەکی ئەولای گومانو دەمەتەقەیە زادەی سەردەمێکە بە بەریەوە هەبوو مرۆڤی هەستیار و هۆشیار و بەپەرۆشو دڵ ئاوەدانی وەك ئەو پیاوەی تێدا بکاتە خۆناسینەوەو شانازی

بەتەل و مەفتەنەوە کردن .

کــە ســەرنجێك بدەینە مێژووی کتێبە دەسخەتەکەی بوخاری (١٢١١ی کۆچی) دەبینین ئەو ساڵە دەکەوێتە بەرانبەر (١٧٩٦ - ١٧٩٧)ی زایینی ، واتە ٧ - ٨ ســاڵێك دوای بەرپابوونی شۆرشی فرەنسە ، وەك دەشزانین ئەو شۆرشە ڕووداوە مێژوویی‌یە ڕاگەیەنەرەکەی بیری قەومایەتی و مافی نەتەوایەتی بوو نەك هەر لە ڕێی بەند و سکاڵا و ئامۆژگاری‌و فەلسەفەوە ، بەڵکو بەهۆی دەمە چەقۆی ئاگاکەرەوەی کارەساتی بڕ ژانو زوارو بەسفت‌وسۆی تێك‌هەڵقژانو ڕەو بردنو لەسەرخۆ کردنەوەو تێك‌دانو بنیات نانو خوێنو ئاگرو بوومەلەرزەی گۆڕانی کۆمەڵایەتی‌و ئابووری‌و ڕامیاری و زانستییەوە . ئنجا کــە میرێکی ئاسۆ فرەوانی تێگەیشتووی بەرزەوەند زانی وەك عەبدوڕڕەحمان پاشــا بەندی بیری نەتەوایەتی لەو ڕووداوە بێ‌ڕەزایە دەربگرێ‌و لە کردەو گوتەو دەوروبەری تا دەگاتە شایەری بەیت بێژی بەدەر بداتەوە جێی خۆیەتی ، بەڵکو لە بێداوبستەکانە ، کە شــاعیرەکانی بکەنــە بلەی هەڵبەستن بەزمانی دایکزادە .

ئەم گۆورانو ڕسکانەی ئاوهەوای (شیعری کوردی) بەدوا شۆرشی فرەنسەو لە حاکمایەتی عەبدوڕڕەحمان پاشادا جارێکی‌دیکەش لەوەدا خۆ بەدیار دەخات کە شاعیری کورد لە سەرانسەری کوردستانی عیراق‌و ئێراندا ، بێ‌وەخران ، شوێن پێی نالی‌و کوردی‌و سالمیان هەڵگرتەوەو کەوتنە سەر ڕاڕەوی هەڵبەستی کوردی هەر دەڵێی کوردی گوتەنی ، بیستانێك بوو پێنی تێ‌گەڕابوو چاوە لوڕی شەبۆلێکی گەرما بوو کاڵکو کۆلکو گوزەڵەکانی تێکرا بگەن .

ئەم قۆناغە زێدە گرنگەی ژیانی کۆمەڵایەتی‌و نەتەوایەتی کورد کە شاعیری کوردی تێدا گەیشتە بلەی هەڵبەستی کوردی تیشکێك بەرەو دواوە دەهاوێژێت و دیمەنێکی پڕ دەلالەت هەستی قیتری قەومایەتی ڕووناکتر دەکاتەوە : بەر لەوەی شــیعری کوردی پەیدا بێ هەر دەڵێی کورد شاعیری نەبوە . ئاوناوەیەکی زۆر کــەم نەبێ ، تاکو تەرا ، لێرەو لەوێ کوردێك قەســیدەیەکو غەزەلێکو دوو بەیت‌و سێ بەیتی بە فارسی دەیا عەرەبی دانابێت لەوە بەولاوە چی ئەوتۆمای لــە بەرهەمی شاعیری کوردستانی خوارووی سەدەی نۆزدەمو پێشووتر پێ‌نەگەیشتوە (دیوان) پێــك بێ . ئەگەر مەلا عەبدوڵلای بێتوشی‌و شــێخی نۆدەهی (لە شیعری عەرەبی ـ کە بە زۆری هی موناسەبە و هی دینن)و مەولانا خالید (لە فارسی و عەرەبی و کەمێکی کوردی بە لەهجەی هەورامی) و حاجی بەکر اغای کۆیێ لـە حیسابان دەراوێین تەنها دەمێنێتەوە ئەو چەند بەیتەی کـە مێژووی مەرگێك وەیا مندال بوونێك وەیا خانوو دروست کردنێکیان بە حیــــابی ئەبجەد پێ‌دەرهاتوە ، ئەویش ئاغلەب بە فارسی ، کەمتاکورتێکیش وەها بوە نامەی برادەرانە هەڵبەستی فارسی لە نێواندا هاتوچۆیەکی کردوە . خولاسە دەتوانین بڵێین لە کوردستانی خوارووردا بەر لە پەیدابوونی هەڵبەستی کوردی شیعرێکی ئەوتۆ بــە غەیری کوردی نەبوە تێ بخوێندرێتەوە هەرچەند لەو ســەردەمانەدا مەلایەتی‌و شێخایەتی ، کـە بنەمای خوێندەواری ئەوسا و جێ مەزەندەی شاعیری بون ، لەو پەڕی گەشەدا بوون . وا دیارە شــیعر کە پێوەندی سەرەکی بە هەست‌و سۆزی دەروونەوە هەیە پتر لەگەڵ زمانی دایکزادا ئامادەیە لە زوێکەوە بپژێ . ئەوەی بە تەما بێ لە ڕێی زمانی بێگانەوە وڵروێژی دەروونی دەربڕێت ســەردەمی گەنجایەتی‌و گوڕی عاتیفەی لە دەست دەچێ ئنجا دەتوانێ هێندە مەهارەلە پەیدا بکات کە لەو زمانەدا شــیعر هەڵبەستێ ، ئەوساش بــە خۆهێنانو بردنێکی ئەرکدار چەند بەیتێکی ساردو سڕی موناســەبە گەڵاڵە بکات .

هــەر ئـەم هۆیەی تەقینەوەی بەهــرەی شاعیریەت بە زمانی دایکزا وای کرد شــاعیری کورد بتوانێ پتر لە جاران بە زمانی بێگانە ، فارسی بەتایبەتی ، شــیعرا دابنێت چونکە دەمەزەن کردنەوەی هەمیشەیی بەهرەکەی بە زمانی دایکزا کە لەسەرەتای عومری شاعیریەتیەوە گەشابۆوە دەبوە مانیعی کوێر بوونەوەی تواناکــەی بــۆ بەکارهێنانی ئەو بەهرەیە لە هەر زمانێك بێت کە تێیدا بەڵەدە ، هەرچی جاران بوو تــا دەهات فێری زمانی بێگانە بێ لــە تەمەنی بڕ هەیەجانی عاتیفەی گەنجایەتی دەترازا بەرەو تەمەنێك کــە وەك گۆمی بەر ڕێژگەی قەڵبــەز رادەوەستێت‌و کەف‌وکوڵی هەڵڕژانی دەپووچێنەوە . هــەر لــەم کولانەوە ، بــە قیاس ، تێ‌دەگەین چۆن مــەلای دانەر و پەراوێزهۆن (موەلف و محشی) هـەلی تەئلیف‌و حاشــیە نووسی بە زمانی عەرەبی لــە دەست نەدەچوو چونکە حاشیە و تەئلیف بەرهەمی پێگەیشتن‌و تێگەیشتن کە هیچ پێوەندیان بــە گەنجایەتی‌و عاتیفەو بەهرەی شاعیریەتەوە نییە ،

بە پێچەوانە ، لەگەڵ تەمەنی کامڵیدا گونجاوو خڕو دراوسێو بران .

نەبوونی هەڵبەست بە زمانی بێگانە لەلایەن خوێندەواری کوردەوە دیمەنێکی‌دیکەی قەومایەتی - کۆمەڵایەتی لە خۆی بەرفرەوانتر دەکاتەوە بۆ بەر چاو و زیهنی سەرنجدەر : کە خوێندەوارەکە نەیتوانیبێ وەیا نەیویستبێ بە زمانی دەرەکی شیعر هەڵبەستێ نەخوێندوەکە هەرگیز نەیتوانیوە ، بگرە بە بیریشیدا نەهاتوە ، شیعری بێگانە لەبەر بکاتو بیلێتەوە چونکە دیارە شتی نامەفهووم لەبەر ناگرێ ، کە بە زۆرە ملێو نیوەچڵ لەبەریش کرا گوتنەوەی بە شیوەیەکی شکستەی ناقۆڵا و ناحەز دەبێتە خەیاڵ شکێن نەك دڵ بزێو ، ئەوسا لە کودولەی تەریشدا گوێ گری نابێ بەڵکو دەشێ گوێ گران شیعر خوێنی ئەوتۆیی دەمکوت بکەن ئەگەر لێی نەدەن .. !

لەم بۆچوونەوە دەردەکەوێ کە وا بەر لە پەیدا بوونی شیعری کوردی کۆڕی بەزمو ئاهەنگو کۆبوونەوەی خۆشیو شاییو مەجلیسی ئیجازەی مەلایان و دانیشتنی شەوانەی دیوەخانان . بە دەگمەن نەبێ ، شیعری تێدا نەگوتراوە ئەوەی گوترابێ بابەتی فولکلۆری کوردی بوە وەك بەیتو لاوكو حەیرانەو گۆرانیە ڕەسەنو میراتیەکانی ئەللاوەیسیو خاوکەر و تێك‌هەڵکێشو ئابایو نیوەشەو و ئەو تەرزە دەنگو ئاوازانە . هەروەك لەم ڕۆژانەی خۆمان تێدا ژیاوین خۆشکەرەوەی بەزم و ئاهەنگ شیعر و هەڵبەستی کوردی بوە ، بە قیاسی ئەولاتەریق ، گۆرانیچڕ و گوێ‌گری کوردی بەر لە سەدەی نۆزدەم هەنگامەی کەیفو شادی خۆی بە ئاواز و هەڵبەستی دابکرا تەنیوەتەوە نەوەك دەنگو وشەی نامەئلووفو نامەفهووم تەڕدەماغیەکەی لێ‌بشێوێنێ . ڕاستییەکەی،نەفسی ئادەمیزاد لە دەمی خۆبەردان بۆ شادیو خوزن ، وەك ساوا ، گڕوگاڵو لاواندنەوە بە تاکە زمانی دابکرا و شیرمژ هەڵدەڕێژێ چونکە تەقینەوەی عاتیفەی گەلێك خێراتر و کەلەڕێژترە لەوەی گیر بخواتەوە بە دەست تەرجەمە و ڕێك خستنو سازاندنو وەپێر هاتنەوەی لەسەرەخۆ و بەکێشانەو پێوانەی مامۆستایانە . بەهەمە حاڵ قسەی ئێمە لێرەدا لەگەڵ ئاپۆرەی خەڵقە نەك تاكو تەرایەکی بۆی ڕێك کەوتبێ کە هێندە لە نێو بێگانەکاندا ژیابێ زمانەکەیانو هەمو ئادا و دابو دەستوورو بۆچوونو هەستونەستیانی لێ بوو بێتە هاوتای

سروشتی زگماك .

ئەم خۆدانەوە بەزمانی دابکرا ، نەك هەر لەدەمی خۆشیو ماتەمدا ، بگرە لە هەموو هەڵوەستێکی ئەوتۆدا کە مرۆڤ موحتاجی قسەی گورجوگۆڵو لەسەریەكو نیشانەئەنگێو و دابڕ و دازڕ بێ هانا بردنێکی ئاسایی و سروشتییە بۆ بەر چەکە هەرە بڕندەکەی لەسەرخۆ کردنەوەو هەڵمەتبردن وەك ئەوەی کە لە کاتی هەرای شەڕە چەپەڵۆكو تێك‌هەڵقژانو شەڕە جنێو و باری و گەپرا کەس بە بیریدا نایەت خەیاڵ لە قسەی ناو کتێبان بکاتەوە وەیا قسەی دەماودەمی بێگانە بە بیری خۆیدا تێ‌بەڕێنێت ، تەنانەت زمانە ئەدەبیەکەی خۆشی لەو دەمەدا فەرامۆش دەکاتو

یەك ڕستەی لێ بەکار ناهێنێت . ئەم ڕاستییە پتریش ڕوون دەبێتەوە بەوەدا کە تا ئێستا لەو تەرزە حاڵو بارانەدا شیعری نوێ بابەتی ڕەها بەکار نایەت . تاکە یەك گۆرانی لە دەمی کەس دەرنەهاتوە شیعری بێ‌کێشو قافیەو بڕ لە پەردەو دەرگەو دۆلابی تازە بابەتی گوتبێتەوە هۆیەکەشی دەچێتەوە بۆ نەگونجانی عەفویەتی گۆرانی لەگەڵ (معاناة)ی هەردوو ڕووی ڕوخسارو ناوەرۆکی شیعری نوێ .. لەم تێ‌بینیانەوە بۆ ئەوە دەچم کە گۆرانی‌بێژی کورد بەر لە پەیدا بوونی شیعری کوردی دەمی لە شیعری بێگانە نەداوە . ئنجا کە ئەمە وەها بێ دەزانین شیعری کوردی چ کەلێنێکی گەورەی لەو بەتاڵی‌یە جوانکاریە هونەریەی ڕوویێوێکی بەرینی ژیانی ئەدەبیو کۆمەڵایەتیو ویجدانی کوردی پڕ کردۆتەوە . تۆ بێنە دیمەنی ئێستاکەی کۆڕی بەزم و شادی بڕ لە ئاوازو زەمزەمەی شیعری کوردی بگرە بە دیمەنی ئەو سەردەمانەی کە بەر لە پەیدا بوونی شیعری کوردی وشکێنو برینکێنو بێ‌تەڕاوەتی غەزەلو قەسیدەی شلكو ڕازاوەی کوردی بوون ، ئنجا بیر لەوەش بکەوە کە گۆرانی‌بێژو گوێ‌گری کورد چ ناتەواویەكو نوقسانیەکی گەورەی هەست کردوە لە نەبوونی غەزەلو قەسیدە بەسەر لەرزەو لەرەی ئاهەنگەکانیەوە . ڕەنگە ناوناوەیەك کە لە دەمی دەرویشو گەڕیدەی جیهان‌بێوەوە گوێ‌گری کورد غەزەلی فارسی بیستوە حەپەسانێكو سەبرهاتنەوەیەکی بێ‌ڕەوانەوەی تووش هاتبێو هەستی ناڕاحەتی لە دیارنەبوونی کالایەکی ئەوتۆی کوردی دابکرتبێ تا ئەو ڕۆژەی کە لە سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەمدا باڵەبەستۆی مێژوو و لێهاتوویی عەبدوڕڕەحمان پاشا بلوێرە سیحریەکەی

هەڵبەستی کوردیان نابە سەر لێوە گەوهەرپڕێنەکەی نالی‌و سالم‌و کوردی ، ئیتر لەوانەوە زۆر بەخێرایی تێکڕای شاعیری کورد کەوتنە سەر ڕێبازی چرین‌و هەڵبەستی کوردی .

خۆشامەدی کردنی کۆمەڵگەی کورد زمان لە شیعری کوردی گەیشتە رادەیەك کە ئەگەر پێشتر شاعیری کورد لە ئاڵقەی پیاواندا دەست نەدەکەوت دواتر ناوناوە ئافرەتی کوردیش بوو بە شیعربێژ . بەڵێ ڕاستە ژمارەی شاعیری ئافرەتی کورد تا بڵێی کەمە بەڵام دیسانەوە کە ئەو کەمتنا کورتە بە نەبوونی شاعیری کورد دەگرێت‌و بەراورد لە نێوان هەبوون‌و نەبووندا دەکەیت ژمارەکە بەزیادەوە گرنگ دەبێت . هەرچەند (ماه شەرەف) لە لایەن بەکارهێنانی کوردییەوە ناگاتە (ماه شەرەف)ی بوێژی فارسی ، ئەو حیسابەی هەر بۆ دەکرێ کە ئەویش لە پلەی پەیدا بوونی هەڵبەستی کوردیدا بۆتە بوێژ و شیعری کوردیشی هەن .

لەگەڵ ئەوەشدا کە دەوروبەر و پەروەردە بوون یارمەتی ماه شەرەفی دابێت بۆ گەیشتن بە پایەی بوێژی دیسانەوە نەدەهات بەکوردی شیعر بڵێ ئەگەر شیعری کوردی لەبەر گوێیدا نەزرینگابایەوە ، ئالیش نەدەهات بە نشینەری زمانی کوردی گەوهەرەکانی بۆ بسمێ ئەگەر لایەنی کورد بوون‌و شاعیری کورد بوونی ماه شەرەفی ڕەچاو نەکردایە . لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەمدا بوێژێکی خاتوونی وەك (حەزینە) لە کۆیە ماوەیەکی بەرفرەوانی مەیدانی مەهارەت‌و شارەزایی لە شیعری کوردی بڕی تا ئەوەی لە بەشێکی شاعیرانی ئەو سەردەمەش پێش کەوتەوە . بێبەش بوونی ئافرەتی کوردی ئەو ڕۆژگارانە لە بەهرەی خوێندەواری هۆی کەم‌بوونی ژمارەی ئافرەتی کوردە لە بوێژیدا ، ئەو چەند تاکەی کە بووشن بە بوێژ لەوانە بوون دەوروبەر کردبوونی بە خوێندەوار .

دیاردەی نەبوونی شیعری بێگانە بەسەر زمانی گۆرانی‌بێژی کوردەوە بیرمان بۆ دیاردەیەکی دیکە دەبات کە ئەویش هەر دەچێتەوە بۆ گونجانی عەفوییەتی زمانی دایکزا لەگەڵ عەفوییەتی کرانەوەی دەروون بۆ شادی‌و حوزن : شیعری هەریەکێك لە لەهجەکانی کوردی تەنها لە نێوان ئاخێوەری ئەو لەهجەیەدا دەبیسرا چ بەگوتنەوە بێ و چ بە گۆرانی ، ئەوەی کە لە بابەتی لەهجەیەکەوە بۆ لەهجەکانی‌دیکە بڵاو دەبۆوە شتی فۆلکلۆری بوو ، بەتایبەتی بابەتێك کە سەرگورشتە و حیکایەتی دەگێڕایەوە وەك زوربەی لاوکی لەهجەی سەروو : بەعادەت گوێگری گۆرانی هەتا بەسەو شیعری لەهجەی خۆی چەنگ بکەوێ گوێ بۆ شتی‌دیکە شل ناکا ، بەڵام کە لە گۆرانیدا باسی بەسەرهاتی دڵداران وەیا شەڕی نێوان چابوك سواران وەیا هەر ڕووداوێکی‌دیکەی ئەوتۆیی هەبێ خەڵقەکە سەرەڕای بیستنی دەنگی خۆش‌و ئاوازی سازگار لەو گۆرانیانەدا ، بەدیار باس‌و خوای صالحی نۆی قاوەچی‌و کەژێ‌و گەنج خەلیل‌و شێخ قادرو فەتاح بەگ گوێ‌و دڵ دەکەنەوە هەرنەبێ بایی ئەوەی کە بۆ سەرگورشتەی حەفت دەروێشەو سەلیمی جەوهەری‌و کۆرەی یەمەن قوتاخ دەبن . وەك بە سەرنج گرتنیش دەردەکەوێ : بابەتی فۆلکلۆری لە نێوان ئێلەکاندا لە لەهجەیەکەوە بۆ لەهجەیەکی‌دیکە پتر برەو دەستێنێ نەك لە نێوان دانیشتوانی شارستان وا شبزانم هۆی ئەم ڕاستییە تا ڕادەیەك دەچێتەوە بۆ هاوچوون بوونی زەوق‌و خەریك بوون‌و ڕێکاری تێکەیشتن‌و نرخاندن‌و سەنگاندن‌و پێوانەی (نرخ‌و گرنگی) شیان لە نێوان ئێلەکاندا کە لە سەرەتا و بنەڕەتدا باری کۆمەڵایەتی‌و ژیاری‌و گوزەرانیان پتر لەگەڵ یەکتردا هاوچوونە نەك لەگەڵ هی شارستان . تۆ سەیری حەیرانە مەشوورەکەی دزەییاتی بکە ، دەبینی پتر لە دەشت‌و دەر و نێوان ئەهلی عەشرەتدا دەگوترێتەوە . بەهەمە حاڵ ئەم لایەنە لێرەدا بە تەواوی مەودای ساغ کردنەوەی نییە : دیاردەیەکە لە شیعرو هەڵبەست‌و گۆرانییەوە . کەوا ڕەنگ دەرەوەی کۆمەڵایەتین : سەر هەڵدەدات . بەڵام دەبێ ئەوەندە بخەمە سەر قسەکانم کە نامەئلووف بوونی لەهجەیەکی زمان لە بەر گوێی ئاخێوەری لەهجەیەکی‌دیکەدا دەچێتەوە بۆ لەیەکدی دابڕانی خەڵقەکە ، وا بە چاوی خۆشمان دەبینین لەوەتەی هۆی یەکدی دیتن‌و یەکدی‌بیستن‌و لەیەکدی شارەزا بوون پەیدا بوە ، بەتایبەتی ڕادیۆ ، خەریکە سەرلەبەری گوێگری میللەتێك ، چ کورد چ غەیری کورد ، گەلێك پتر لە جاران بە دیار گۆرانی لەهجە جوداکانیەوە دەگەشێتەوە ، هەتا دەنگی گۆرانیەکەش دلکێشتر بێ گەشانەوەکە گەشکەدارتر دەبێ ..

هەڵبەستی کوردی کوردستانی خواروو لە

سەرەتای پەیدابوونیەوە شەقل و چەژو دارشتن و روخسار ، تا رادەیەکیش ناوەرۆکی شیعری فارسی بە خۆیەوە گرت ، لەمەشدا بێ گومان خزمایەتی نێوان هەردو زمان وێرای تاو و تین ئەدەبی فارسی بۆ وێژدانی ئەدیب و خوێندەواری کورد دەوری هەرەگەورەی هەبوو . خەیاڵی شاعیری کورد لە خەیاڵی شاعیری فارس نێزیك دەبووەوە نەك هی عەرەب و تورك کە دەزانین شاعیری تورکیش لە شیعردا پتر شوێن پێی شاعیری فارسی هەڵدەگرتەوە نەك هی عەرەب . هەرچی زمانی عەرەبییە لە لایەن مسڵمانی غەیری عەرەبەوە لە قەبەڵ باسەکانی ئایین و زانست کرابوو ، تەنانەت مەلاکان کە هەموو عومری خوێندن و مەلایەتییان لەگەڵ (صرف و نحو)ی عەرەبیدا بەسەر دەبرد نەیاندەتوانی دوو قسەی عادەتی بە زمانی عەرەبی بڵێن مەگەر مەلاکە خۆی لەگەڵ عەرەبدا ژیابێت ، لە راستیشدا زمانی ئەحوی عەرەبی بەلای عەرەبیشەوە هەر سەختە چونکە دەستوورەکانی زەحمەتترن لە دەستوورەکانی ئەو عیلمەی پێی دەخوێندرێ . شاعیر هەتادێت هەست و سۆزەکەی خۆی دەداتەوە بە حوکمی (مرفوع و منصوب و غیر منصرف و منتهى الجموع ..)و ئەو تەرزە دەستووره ورد و بەنامەکیانە هێزی بوێژی و دارشتن و قافیە سنجی لێ دەبرێت : یەکێك دەتوانێ لەگەڵ دەستوورە سەختەکانی (صرف و نحو)دا شیعربێژ بێت کە لە منداڵیەوە بە هۆی راهاتن و مشتومال بوونی زەوقە ئەدەبیەکەی لەگەڵ ئەو دەستوورانەدا صرف و نحوەکەی لێ بووبێتە بەشێکی پێکهێنەری هێزی ئاخاوتن و مەلەکەی شاعیریەت ئەخۆ هەروەك مەهارەتی وەستای بەننا بە سەیرکردنی سادە پێك نایەت تا راهێنانی دەستی لەگەڵدا دەبێت هەروەهاش هەڵمشتنی دەستوورەکانی (ثلاثی مجرد) لە لایەن مێشکەوە بەراشکاوی نابێتە زمانڕەوانی ئەگەر لە فێربوونیاندا زمان هاوبەشی مێشك نەبووبێت .

یەکێك لەو شەقلانەی شیعری فارسی کە بۆ شیعری کوردی راگوێزرا نازناوی شاعیر بوو ، صەد جارانیش دەستیان خۆش بێ لەو کارەی کردیان هەرنەبێ لەبەر دوو هۆی یەکجار گرنگ :

هۆی یەکەم ئەوەیە کە ئەگەر (نازناو) خاوەنایەتی پارچە هەڵبەستەکە بۆ داتەرەکەی نەپاراستبایە لەوانە بوو بەشێکی زۆری شیعری ئەو سەردەمانە کە جارێ چاپ کردنی دیوانی شاعیری کورد فەرمانێك بوو دەیان ساڵ دوای مەرگی شاعیر جێبەجێ دەکرا ، بۆغەیری خاوەنەکەی ساغ ببێتەوە و دروشمی شاعیرەکانمان لەو رێگەوە تێکەڵ پێکەڵ بەڵکو کوێر ببێتەوە . ئێمە دەزانین لەگەڵ هەبوونی نازناویش گەلێ جار هەڵبەستی شاعیرێکمان بۆ یەکێکی دیکە دەبردرێتەوە لەمەشدا شیعری کوردی گەلێك پتر لە هی عەرەب و تورك و فارس دووچاری خاوەن گۆڕی بوە . وا پێ دەچێ کورد کەمتەرخەم بوە لە رێك خستنی دیوانی شاعیرەکانی تا ئەوەی یەکێکی وەك حاجی قادر لە ئەستەمبوڵەوە دەست و دامانی هاووڵاتیەکانی دەبێ و دەڵێ :

ئەی رەفیقانی وەتەن زۆر غەزەلم ماوە لەوێ
لە کەلێنێکەوە تەفدیرە وەکو هەڵبکەوێ
وەك سەفینە بگەرێی بیدەیە بەر مەددی نەزەر
حەیفە وەك من لە غەریبی بمرێت و نەتەوێ

ئنجا کە حاڵ ئەمە بێ پارچە شیعرەکانی بێ مۆری نازناو چۆناوچۆنی بۆ خاوەنەکانیان دەبرێنەوە ؟

هۆی دوەم ئەوەیە کە هەبوونی نازناو بە کۆتایی شیعرەوە وەك تەزکەرەی نفوس گەلێك باری شیعرەکە روون دەکاتەوە : دەزانین هی کام رۆژگارە .. هی کام مەڵبەندە .. تێدەگەین چ جۆرە گۆڕانێك بەسەر ئاخاوتنی ئەو مەڵبەندەدا هاتوە لە چاو ئاخاوتنی ئێستاکەی . بە نموونە لە شیعری نالییەوە تێدەگەین کە بەری بابان لەو سەردەمەدا وشەی وەهای تێدا بەکار هاتوە کە ئێستاکە وەك تێیدا نەمابێ وەهایە :

دوور لە تۆ نیدی مەپرسە قوربان
حاڵی نالی کە نە مرد و نە ژیا

وشەی (نیدی ، ئیدی ـ بە واتای ئیتر) لە ئاخاوتنی ئێستاکەی سلێمانی بەسەر چوە .

هەر نالی خۆی لە جێگەی (ئە)ی ئایندە (دە) بەکار دەهێنێ :

ریشەکەی پانو درێژی بۆ ریا خزمەت دەکا
من گریە ئەتۆ خەندە بە یەکدی دەفرۆشین
لێت موعەییەن بێ کە نالی گوڵ بە دڵ پەرژین دەکا

خولاسە نازناو گەلێ سوودی هەیە ، بگرە لە سوود بەولاوە تێیدا نییە .

بۆ خوێندنەوەی تەواوی گوتارەکە بڕوانە:

http://mamosta.net/Destnus_PDF/PayeyShiir_2010919.pdf